New Research in Islamic Humanities Studies
Online ISSN : 2980 - 8944
https://api.lu.ac.ir/
Lorestan University

Anthropological Foundations of the Theology of Resistance from the Perspective of the Martyred Leader, Grand Ayatollah Seyyed Ali Khamenei (may God have mercy on him)

Mirzaali Ketabi

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Urmia University, Urmia, Iran. Email: a.ketabi@urmia.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 22 January 2026
Received in revised form 21 April 2026
Accepted 23 May 2026
Available online 22 June 2026

Keywords:
Resistance,
Islamic Anthropology,
Ayatollah Khamenei,
Rationality,
Divine Nature,
Resistant Man

ABSTRACT

Objective: The concept of resistance (muqawamat) has, in recent decades, become one of the most pivotal concepts in the intellectual and political discourse of the Islamic world, and particularly of the Islamic Republic of Iran. Nevertheless, many analyses have understood this concept at the level of political, military, or strategic action and have reduced it to a reaction against external threats and pressures. In this midst, Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, as a Muslim jurist and thinker, has advanced noteworthy perspectives on the foundations of resistance that transcend the level of conventional analyses. The theology of resistance in his thought cannot be regarded as merely a political position; this concept rests upon a coherent and multilayered anthropological system, without an understanding of which any explanation of resistance will be incomplete and reductive.

Method: This research has been conducted on the basis of published works as well as the KHAMENEI.IR website.

Results: Within this system, the human being is a monotheistic, noble (karim), primordial (fitrat-mand), free, responsible, and meaningful entity within the horizon of martyrdom and the afterlife. In this framework, monotheism (tawhid) is the liberating principle that delivers the human being from servitude to other than God; human dignity constitutes the basis of his right to independence and steadfastness against humiliation; the primordial nature (fitrat) is the inner faculty for distinguishing truth from falsehood; and free choice transforms the human being into a responsible and history-making agent. Hope, trust in God (tawakkul), and the aspiration for martyrdom guarantee his spiritual steadfastness against threats.

Conclusion: This research demonstrates that resistance in his thought is neither an emotional reaction nor merely a strategic matter; rather, it is a mode of being of the believing human being and the concrete manifestation of his monotheistic identity.

Cite this article: Ketabi, M. (2026). Anthropological Foundations of the Theology of Resistance from the Perspective of the Martyred Leader, Grand Ayatollah Seyyed Ali Khamenei (may God have mercy on him). *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-19. https://doi.org/10.22034/api.2026.2109674.2013

© Author retain the copyright and full publishing rights.
Publisher: Lorestan University.
DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2109674.2013

Introduction

In the contemporary world, resistance is predominantly analyzed within the domains of social sciences, international relations, and political studies as a confrontational reaction against domination, occupation, or structural pressures. Although these sociological approaches are useful in understanding collective behavior and power relations, they frequently neglect its deeper foundations namely, the theological, anthropological, and teleological underpinnings. In reductionist materialist approaches, the sacrifice of ones life and sustained steadfastness against arrogant powers are sometimes interpreted as emotional behavior devoid of pragmatic justifications; whereas, if resistance is reduced to a merely political act, the fundamental question remains unanswered: what truth within the human being summons him to stand against oppression, and what relation does resistance bear to his identity, faith, and inherent dignity?

In Islamic thought, the human being is an entity endowed with a divine primordial nature (fitrat), reason, free choice, and a grave responsibility before himself, society, and the Lord. From this perspective, human life is an inescapable field of choice between exaltation and fall, or between the front of truth and falsehood. Upon entering the domain of the theology of resistance, this steadfastness transforms from a mere necessity for survival into the highest manifestation of faithful rationality and the most meaningful act of the teleologically-oriented human being for the realization of vicegerency (khilafat Allah). Accordingly, the theology of resistance is not merely an operational strategy but a theoretical endeavor to explain the relation among God, humanity, history, and responsible action a theology that regards resistance as the undeniable requisite of faith, dignity, and fidelity to truth.

In the intellectual system of Ayatollah Sayyid Ali Khamenei, the concept of resistance occupies a pivotal and central station and rests upon a profound anthropological outlook. In this view, steadfastness against oppression and arrogance is not an incidental, imposed, or external matter upon the essence of the believing human being; rather, it is counted among the inseparable requisites of his faith identity and his individual and social perfection. Accordingly, the principal question of the present research is: What are the anthropological foundations of the theology of resistance in his perspective, and how do these foundational principles play a role in the explanation, justification, and continuity of the concept of resistance?

The significance of addressing this question lies in the fact that shifting the inquiry from the social effects and consequences of resistance to the relation of resistance to the existential truth of the human being elevates the research beyond the level of everyday political analyses and opens a new horizon in understanding the fundamental discussions of modern theology. The innovation of this article lies in its rereading of the concept of resistance as a mode of being of the believing human being in the world a human being who sees himself in the presence of God and within the course of historical transformations as an active and responsible agent.

This research has been conducted through a descriptive-analytical method, relying upon library-based studies (including foundational Islamic sources and the analysis of Ayatollah Khameneis statements and works). The present article endeavors to demonstrate that the

anthropological foundations of the theology of resistance in this perspective may be formulated in principles such as inherent dignity, free choice and will, the truth seeking primordial nature, duty-orientation, and sincere servitude to God principles that demonstrate that resistance is the principal ground for the flourishing and realization of human capacities on the path toward God.

Method

This research has been conducted on the basis of published works as well as the KHAMENEI.IR website.

Results

Within this system, the human being is a monotheistic, noble (karim), primordial (fitrat mand), free, responsible, and meaningful entity within the horizon of martyrdom and the afterlife. In this framework, monotheism (tawhid) is the liberating principle that delivers the human being from servitude to other than God; human dignity constitutes the basis of his right to independence and steadfastness against humiliation; the primordial nature (fitrat) is the inner faculty for distinguishing truth from falsehood; and free choice transforms the human being into a responsible and history-making agent. Hope, trust in God (tawakkul), and the aspiration for martyrdom guarantee his spiritual steadfastness against threats.

Conclusion

The analysis of the anthropological foundations of resistance in the intellectual system of Ayatollah Khamenei (may God have mercy upon him) demonstrates that this concept in his thought is not reducible to a temporary political strategy or a passive military reaction; rather, it is the practical translation and concrete manifestation of a comprehensive and transcendent anthropology. The achievements of this research indicate that resistance has founded its anthropological underpinnings upon principles such as monotheism (tawhid) and the negation of servitude to other than God (as the ground of inherent dignity), the perfection seeking and justice seeking primordial nature (as a cognitive shield), free choice and historical responsibility (in opposition to determinism), transcendent rationality, and a psychological structure grounded in hope and trust in God (tawakkul).

In this view, in contrast to materialist and Western anthropology which, by reducing the human being to a merely self-interested entity, entraps him in the dichotomy of arrogance (domination over others) or passivity (submission to superior power) the resistant human being of the Islamic caliber is born. This type of human being is an entity who is innately inclined toward truth, who changes the course of history through his free will, who regulates his choices beyond instrumental rationality and on the basis of the linkage between worldly and otherworldly interests, and who, in confronting crises, possesses the highest level of resilience by virtue of his connection to the network of divine assistance.

Based on this theoretical geometry, the most important practical implication of the present research for cultural, educational, and media policymaking institutions is that the cultivation of a

resistant generation and the consolidation of the culture of resistance in society will not be realized merely through propagandistic and slogan-based approaches; rather, it requires anthropological policymaking. This means that the educational and cultural system must, instead of momentary excitements, focus upon awakening the primordial nature, recognizing the free choice and agency of the youth, and enhancing the power of calculation on the basis of transcendent rationality.

Ultimately, resistance is not a choice born of desperation; rather, it is a ground for the flourishing of the highest human capacities and the arena for the manifestation of humanity on the path toward God. This perspective elevates resistance from an imposed necessity to an existential virtue and a divine duty that is the sole guarantor of the preservation of identity, dignity, and worldly and otherworldly felicity of the individual and society against the system of domination.

Author Contributions

The author contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

Thanks and appreciation have not been expressed.

Ethical Considerations

The author strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declare no conflict of interest.

پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی
شاپا الکترونیکی: ۸۹۴۴-۲۹۸۰
https://api.lu.ac.ir/
دانشگاه لرستان

مبانی انسان‌شناختی الهیات مقاومت از دیدگاه رهبر شهید، آیت الله العظمی سید علی خامنه ای (رحمه الله علیه)

میرزاعلی کتابی

استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه: a.ketabi@urmia.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی،

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۰۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۲
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

کلیدواژه‌ها:
مقاومت،
انسان‌شناسی اسلامی،
آیت‌الله خامنه‌ای،
عقلانیت،
فطرت الهی،
انسان مقاوم

چکیده

هدف: مفهوم «مقاومت» در دهه‌های اخیر به یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم در گفتمان فکری و سیاسی جهان اسلام و به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران بدل شده است. با این حال، بسیاری از تحلیل‌ها این مفهوم را در سطح کنشی سیاسی، نظامی یا راهبردی فهم کرده و آن را به واکنشی در برابر تهدیدها و فشارهای بیرونی فروکاسته‌اند. در این میان، آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای به‌عنوان فقیه و اندیشمندی مسلمان، دیدگاه‌های درخور توجهی درباره مبانی مقاومت مطرح کرده است که آن را از سطح تحلیل‌های متعارف فراتر می‌برد. الهیات مقاومت در اندیشه ایشان را نمی‌توان صرفاً موضعی سیاسی دانست؛ این مفهوم بر دستگاهی انسان‌شناختی منسجم و چندلایه استوار است که بدون فهم آن، هر تبیینی از مقاومت ناقص و تقلیل‌گرایانه خواهد بود.

روش پژوهش: این پژوهش بر پایه آثار منتشرشده و همچنین پایگاه اینترنتی KHAMENEI.IR انجام شده است.

یافته‌ها: در این منظومه، انسان موجودی موحد، کریم، فطرت‌مند، مختار، مسئول و معنادار در افق شهادت و حیات اخروی است. در این چارچوب، توحید اصلی آزادی‌بخش است که انسان را از بندگی غیرخدا می‌رهاند؛ کرامت انسانی مبنای حق او برای استقلال و ایستادگی در برابر تحقیر است؛ فطرت دستگاه درونی تشخیص حق از باطل، و اختیار، انسان را به کنشگری مسئول و تاریخ‌ساز بدل می‌کند. امید، توکل و شهادت‌طلبی پایداری معنوی او را در برابر تهدیدها تضمین می‌کنند.

نتیجه‌گیری: این پژوهش نشان می‌دهد که مقاومت در اندیشه ایشان، نه واکنشی احساسی است و نه صرفاً راهبردی، بلکه شیوه‌ای از بودنِ انسان مؤمن و تجلی عینی هویت توحیدی اوست.

استناد: کتابی، میرزاعلی. (۱۴۰۵). مبانی انسان‌شناختی الهیات مقاومت از دیدگاه رهبر شهید، آیت الله العظمی سید علی خامنه ای (رحمه الله علیه). *پژوهش های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰) ۵، ۱۹-۱. https://doi.org/10.22034/api.2026.2109674.2013

ناشر: دانشگاه لرستان.

© نویسنده.

DOI: https://doi.org/10.22034/api.2026.2109674.2013

مقدمه

مقاومت در جهان معاصر غالباً در حوزه‌های علوم اجتماعی، روابط بین‌الملل و مطالعات سیاسی، به‌مثابه واکنشی تقابل‌جویانه در برابر سلطه، اشغال یا فشارهای ساختاری تحلیل می‌شود. اگرچه این رویکردهای جامعه‌شناختی در فهم رفتار جمعی و مناسبات قدرت سودمندند، اما غالباً از بنیادهای عمیق‌تر آن، یعنی بنیان‌های الهیاتی، انسان‌شناختی و غایت‌شناختی غفلت می‌کنند. در رویکردهای تقلیل‌گرایانه مادی، ایثار جان و ایستادگی مستمر در برابر قدرت‌های استکباری، گاه به عنوان رفتاری هیجانی و فاقد توجیهات پراگماتیک تفسیر می‌شود؛ حال آنکه در صورت تقلیل مقاومت به یک کنش صرفاً سیاسی، این پرسش اساسی بی‌پاسخ می‌ماند که چه حقیقتی در وجود انسان، او را به ایستادگی در برابر ظلم فرامی‌خواند و مقاومت چه نسبتی با هویت، ایمان و کرامت ذاتی او دارد؟

در اندیشه اسلام، انسان موجودی است برخوردار از فطرت الهی، عقل، اختیار و مسئولیتی خطیر در برابر خود، جامعه و پروردگار. از این منظر، حیات انسانی میدان انتخابِ گریزناپذیر میان تعالی و سقوط یا جبهه حق و باطل است. با ورود به ساحتِ الهیات مقاومت، این ایستادگی از یک ضرورتِ صِرف برای حفظ بقا، به عالی‌ترین تجلیِ عقلانیت مؤمنانه و معنادارترین کنشِ انسانِ غایت‌اندیش برای تحقق خلیفه‌اللهی تبدیل می‌گردد. بر این اساس، الهیات مقاومت نه صرفاً یک راهبرد عملیاتی، بلکه کوششی نظری برای تبیین نسبت میان خدا، انسان، تاریخ و کنشِ مسئولانه است؛ الهیاتی که مقاومت را لازمه غیرقابل‌انکارِ ایمان، عزت و وفاداری به حقیقت می‌داند.

در منظومه فکری آیت‌الله سید علی خامنه‌ای، مفهوم مقاومت جایگاهی محوری و کانونی داشته و بر نوعی نگرشِ ژرفِ انسان شناختی استوار است. ایستادگی در برابر ظلم و استکبار در این دیدگاه، امری عارضی، تحمیلی و بیرونی بر ذات انسان مؤمن نیست، بلکه از لوازمِ انفکاک‌ناپذیرِ هویت ایمانی و کمالِ فردی و اجتماعیِ او به‌شمار می‌آید. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که مبانی انسان‌شناختی الهیات مقاومت در دیدگاه ایشان چیست و این مبانیِ بنیادین چگونه در تبیین، توجیه و استمرار مفهوم مقاومت نقش‌آفرینی می‌کنند؟»

اهمیت پرداختن به این مسئله در آن است که جابه‌جایی پرسش از آثار و پیامدهای اجتماعیِ مقاومت به نسبتِ مقاومت با حقیقتِ وجودی انسان، پژوهش را از سطح تحلیل‌های روزمره سیاسی فراتر برده و افق تازه‌ای در فهم مباحث بنیادین کلام جدید می‌گشاید. نوآوری این مقاله در بازخوانیِ مفهوم مقاومت به‌عنوان شیوه‌ای از «بودنِ» انسان مؤمن در جهان است؛ انسانی که خود را در محضر خداوند و در متن تحولات تاریخی، کنشگری فعال و مسئول می‌بیند.

این پژوهش با روش توصیفی–تحلیلی و با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای (شامل منابع بنیادین اسلامی و تحلیل بیانات و آثار آیت‌الله خامنه‌ای) انجام شده است. مقاله حاضر می‌کوشد نشان دهد که مبانی انسان‌شناختیِ الهیاتِ مقاومت در این دیدگاه را می‌توان در اصولی نظیر کرامت ذاتی، اختیار و اراده آزاد، فطرت حقیقت‌جو، تکلیف‌مداری و عبودیت خالصانهِ الهی صورت‌بندی کرد؛ اصولی که نشان می‌دهند مقاومت، بسترِ اصلیِ شکوفایی و تحققِ استعدادهای انسانی در مسیر الی‌الله است.

مفاهیم و کلیات

برای درک عمیق‌تر مبانی انسان شناختی الهیات مقاومت در اندیشه آیت الله خامنه ای، لازم است ابتدا به تعریف مفاهیم بنیادین و پیشینه نظری این حوزه بپردازیم تا بستری نظری برای تحلیل‌های بعدی فراهم آید.

انسان شناسی

انسان‌شناسی در وسیع‌ترین معنای خود، به مطالعه انسان می‌پردازد. این مطالعه می‌تواند ابعاد مختلفی را در برگیرد: از انسان‌شناسی زیستی که به ویژگی‌های فیزیکی انسان می‌پردازد، تا انسان‌شناسی فرهنگی که تنوع فرهنگ‌ها و آداب و رسوم

بشری را بررسی می‌کند. با این حال، در این مقاله، منظور از انسان‌شناسی، رویکرد انسان‌شناسی فلسفی و انسان‌شناسی دینی است. این رویکرد فراتر از ابعاد تجربی و عینی انسان، به ماهیت، حقیقت وجودی، جایگاه انسان در هستی، و هدف نهایی او می‌پردازد (خسروپناه، ۱۳۹۲). این نوع انسان‌شناسی، پرسش‌های بنیادینی چون انسان چیست؟، آیا انسان دارای فطرت است؟، نسبت انسان با خدا و عالم هستی چیست؟، هدف نهایی آفرینش انسان چیست؟ را مورد کاوش قرار می‌دهد. در این دیدگاه، انسان صرفاً یک موجود بیولوژیکی یا اجتماعی نیست که تابع قوانین طبیعت یا جامعه باشد، بلکه دارای ابعاد معنوی، اخلاقی، و غایت‌مند است که او را از سایر موجودات متمایز می‌کند. انسان‌شناسی دینی، نگاه به انسان را از منظر آموزه‌های وحیانی و کلامی مورد بررسی قرار می‌دهد و هویت او را در نسبت با خداوند، آفرینش، و معاد تبیین می‌کند.

الهیات مقاومت

الهیات مقاومت (Theology of Resistance) یک جریان فکری و عملی است که مشروعیت و ضرورت مبارزه با ظلم، بی‌عدالتی، و ستم را از آموزه‌های دینی استخراج می‌کند. این جریان فکری به طور خاص در نیمه دوم قرن بیستم، با ظهور الهیات رهایی‌بخش (Liberation Theology) در آمریکای لاتین و الهیات مبارزه در جهان اسلام، اهمیت یافت و بر آن شد تا دین را از چهارچوب‌های صرفاً فردی و عبادی خارج کرده و آن را به یک نیروی محرک برای تغییرات اجتماعی و سیاسی تبدیل کند (قطب، ۱۹۷۹). الهیات مقاومت بر این باور است که دین صرفاً به مناسک و عبادات فردی محدود نمی‌شود، بلکه دارای یک بعد اجتماعی و سیاسی عمیق است که مؤمنان را به عمل برای تغییر وضعیت موجود، مبارزه با ستمگران، و حمایت از مظلومان فرامی‌خواند. این الهیات، مبارزه با ظلم را یک تکلیف دینی و بخشی جدایی‌ناپذیر از ایمان می‌داند.

در بستر اسلام، ریشه‌های الهیات مقاومت را می‌توان به وضوح در قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) جستجو کرد. مفاهیمی چون امر به معروف و نهی از منکر که فریضه‌ای است که جامعه اسلامی را به مراقبت از خیر و مبارزه با شر ملزم می‌سازد؛ (آل عمران: ۱۰۴؛ توبه: ۷۱)، جهاد یعنی تلاش و مبارزه در راه خدا، که شامل جهاد نظامی و جهاد فرهنگی و اجتماعی می‌شود؛ (بقره: ۲۱۶؛ توبه: ۴۱)، و آیات متعدد درباره مبارزه با ظلم و فساد (بقره: ۲۵۱؛ نحل: ۹۰)، که بنیان‌های نظری این الهیات را تشکیل می‌دهند. این آموزه‌ها، انسان را به موجودی فعال و مسئول در قبال سرنوشت خود و جامعه تبدیل می‌کنند و سکوت در برابر ظلم را مردود می‌شمارند. قرآن کریم به کرات به مسئله ظلم و ستم پرداخته و مقابله با آن را از وظایف اصلی مؤمنان می‌داند. آیه ۲۵۱ سوره بقره بیان می‌دارد: و اگر خداوند بعضی از مردم را با بعض دیگر دفع نمی‌کرد، قطعاً زمین را فساد فرا می‌گرفت. این آیه به صراحت نقش انسان در دفع فساد و مقابله با ظالمین را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که مقابله با ظلم، خود یک سنت الهی برای حفظ تعادل و سلامت جامعه است.

نقش انسان در الهیات مقاومت، محوری و تعیین‌کننده است. انسان در قرآن به عنوان خلیفه الله (بقره: ۳۰) معرفی شده که به معنای نمایندگی و جانشینی خداوند بر روی زمین است. این مقام، مستلزم مسئولیت‌های سنگینی در قبال آباد ساختن زمین و نجات آن از هر گونه تباهی و تیرگی است (جوادی آملی، ۱۳۸۴). انسان به دلیل این مسئولیت و کرامت، موظف به ایفای نقش فعال در اصلاح جهان است. همچنین، انسان موجودی مختار و دارای اراده آزاد است (دهر: ۳). این اختیار، که او را از جبر طبیعت متمایز می‌کند، پایه و اساس تکلیف و مسئولیت اوست. انسان به دلیل آزادی اراده‌اش، مورد خطاب وحی قرار می‌گیرد و مسئول اعمال خود و نتایج آن شناخته می‌شود. این ویژگی محوری، به او قدرت انتخاب می‌دهد که راه مقاومت را برگزیند یا تسلیم در برابر ظلم شود. از این منظر، مقاومت نه تنها یک حق، بلکه یک تکلیف الهی و اخلاقی است که ریشه در هویت و جایگاه انسان در نظام آفرینش دارد و او را از حالت انفعال خارج می‌سازد. این مبانی نظری، بستر لازم را برای ورود به بحث تخصصی‌تر آرای شهید مطهری فراهم می‌کنند.

پیشینه تحقیق

موضوع مقاومت و مبانی انسان‌شناختی آن در سال‌های اخیر در پژوهش‌های مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. آثار گوناگونی به بررسی ابعاد گوناگون اندیشه ایت الله سید علی خامنه ای (رحمه‌الله) درباره انسان، آزادی، اختیار و مسئولیت پرداخته‌اند که هر یک به نحوی می‌توانند زمینه‌ساز فهم عمیق‌تری از الهیات مقاومت باشند.

در کتاب اندیشه مقاومت از منظر حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای مد ظله العالی گردآوری شده توسط اقای سعید صلح میرزایی تلاش شده است تا سخنان رهبر شهید درباره مقاومت جمع آوری شود، این اثر در ۱۲ فصل به مباحثی نظیر اصول مقاومت، عرصه ها ، آثار ، الگوی مقاومت و مباحث مرتبط پرداخته است.

همچنین مقاله واکاوی تبیینی مفهوم مقاومت از منظر مقام معظم رهبری نوشته علیرضا بیگی و مسعود ندافان، به مساله بیین علل موفقیت مقاومت نسبت به دیگر مفاهیم و تبیین مؤلفه های مقاومت می پردازد و مقاله چیستی راهبرد مقاومت در اندیشه در اندیشه مقام معظم رهبری و تحلیل مبانی عقلی آن از منظر فقه سیاسی نوشته اقای مهدی درگاهی به تبیین چیستی مقاومت به عنوان راهبرد در عرصه مواجهاتِ بین المللی و مؤلفه های آن در اندیشه معظم له می‌پردازد.

با وجود این تلاش‌ها، به نظر می‌رسد که موضوع الهیات مقاومت به طور خاص و با تأکید بر مبانی انسان‌شناختی آن در آثار پیشین به‌صورت مستقیم مورد توجه قرار نگرفته است. بنابراین، پژوهش حاضر با تمرکز بر دیدگاه حضرت ایت الله خامنه ای (رحمه‌الله) درباره مبانی انسان شناختی الهیات مقاومت، درصدد است تا این خلأ را پر کرده و تصویری منسجم از مبانی انسان‌شناسی الهیات مقاومت از دیدگاه ایشان را ارائه نماید.

مبانی انسان شناختی مقاومت از دیدگاه حضرت آیت الله العظمی خامنه ای

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای (رحمه‌الله) ، مقاومت از یک کنش سیاسی واکنشی فراتر رفته و به امری برآمده از ساحت وجودی و حقیقت انسان مؤمن بدل می‌شود. در حالی که تحلیل‌های رایج جامعه‌شناختی، مقاومت را صرفاً پاسخی به شرایط بیرونی مانند ظلم و اشغال می‌دانند، دیدگاه ایشان این پدیده را در یک چارچوب الهیاتی و مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی ریشه‌یابی می کند. از این منظر، مقاومت نه معلولِ اضطرار، بلکه تبلورِ نیازهای متعالی و فطری انسان برای تحقق کمال است. این نگرش، ایستادگی در برابر استکبار را نه صرفاً یک تاکتیک، بلکه یک تکلیف وجودی و لازمه حفظ هویت الهی انسان می‌شمارد. در ادامه، مبانی انسان‌شناختی این دیدگاه به تفصیل مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت.

توحید: شالوده‌ی انسان‌شناختی مقاومت

ورود به جغرافیای فکری الهیات مقاومت و مبانی انسان شناختی آن، مستلزم درک عمیق از سنگ‌بنای آن، یعنی توحید است. بااین‌حال، در این پژوهش، توحید نه به‌مثابه یک اصل کلامی انتزاعی، بلکه در جایگاه یک پارادایم انسان‌شناختی مورد واکاوی قرار می‌گیرد. در واقع، این بخش از مقاله از یک پرسش بنیادین حرکت می‌کند: باور به خدای یگانه، چگونه به بازآفرینی هویت انسان می‌انجامد و این انسان توحیدی چه نسبتی با کنش مقاومت برقرار می‌سازد؟ بر این مبنا، تمامی ابعاد توحید در پرتو تأثیری که بر تعریف انسان و سرشت مقاوم او می‌گذارند، قابل بازخوانی و تحلیل اند. در این ساحت، توحید صرفاً یک گزاره‌ی ذهنی برای تبیین مبدأ هستی نیست، بلکه یک نظام‌واره‌ی زیستی و عملی است که تمام شئون فردی و اجتماعی انسان را بازطراحی می‌کند. وقتی توحید از لایه‌های ذهن به عمق جان و اراده‌ی انسان رسوخ یابد، شاکله‌ای هویتی می‌سازد که تسلیم‌پذیری در برابر غیرخدا در آن راه ندارد؛ چرا که در این هندسه‌ی معرفتی، مقاومت نه یک عارضه‌ی بیرونی، بلکه امری ذاتی مرتبط با درک توحیدی از جهان هستی است و انسان مقاوم، همان انسان کامل توحیدی است که اراده خود را در طول اراده حق‌تعالی فانی ساخته است

بازخوانی مفهوم توحید: از امر الهیاتی تا مبنای انسان‌شناختی

توحید، در ساده‌ترین تعریف، اذعان به یگانگی خداوند و نفی هرگونه شریک برای اوست. ریشه‌شناسی این واژه از ماده‌ی «و-ح-د» به معنای یکی گردانیدن (فراهیدی، ۱۴۱۰؛ زبیدی، ۱۴۱۴)، خود حامل یک کنش فعالانه از سوی انسان موحد است. نکته‌ی درخور تأمل در این ریشه‌شناسی آن است که «توحید» بر وزن «تفعیل» و مصدری متعدی است؛ یعنی برخلاف تصور رایج که آن را صرفاً یک باور منفعلانه می‌انگارد، در بنیاد زبانی خود بر فعل یگانه‌ساختن دلالت دارد و انسان را از یک ناظر بیرونی به یک فاعلِ درگیر بدل می‌کند. در ساحت کلام، توحید به معنای اعتقاد جازم به وحدانیت خداوند در ذات، صفات، افعال (خلق و تدبیر) و در نهایت، در الوهیت و معبودیت است (طوسی، ۱۴۱۴؛ کاشف‌الغطاء، ۱۴۲۵). این مراتب چهارگانه، سلسله‌مراتبی به هم پیوسته‌اند که از شناخت آغاز می‌شوند و به عمل و پرستش می‌انجامند. عرفا نیز از این فراتر رفته و حقیقت توحید را استغراق در وحدت حق و محو دیدن کثرات در آن یگانه‌ی مطلق تعریف کرده‌اند (کاشانی، ۱۳۸۰؛ امام خمینی، ۱۳۷۰)؛ رویکردی که توحید را از مرز اعتقاد ذهنی عبور داده و به یک تجربه‌ی وجودی و شهودی بدل می‌سازد.

نقطه‌ی عزیمت تحلیل انسان‌شناختی ما دقیقاً در همین‌جاست، هر تعریفی از «خدا»، به‌طور همزمان و متناظر، تعریفی از «انسان» و جایگاه او در نظام هستی ارائه می‌دهد. این تناظر، رابطه‌ای یک‌سویه نیست؛ بلکه تصویر انسان از خدا و تصویر او از خویشتن، در یک هم‌بستگی معنایی ژرف، یکدیگر را می‌سازند و بازتولید می‌کنند. پذیرش توحید در ربوبیت (پروردگاری) و عبودیت (پرستش)، به‌طور مستقیم و بی‌واسطه، هندسه‌ی روابط انسان با مبدأ هستی، با خود، با دیگران و با سایر قدرت‌های مادی را ترسیم می‌کند. به بیان دیگر، توحید یک نظام مختصات وجودی بنا می‌نهد که در آن، جایگاه انسان نسبت به خدا و نسبت به قدرت‌های زمینی به‌روشنی تعیّن می‌یابد. این گذار از کلام نظری به عرفان عملی و انسان‌شناسی، نشان می‌دهد که موحدِ حقیقی، کثرات و قدرت‌های پوشالی مادی را در برابر اراده‌ی الهی «هیچ» می‌انگارد. این محو دیدن کثرات (اعم از طواغیت، امپراتوری‌های زر و زور و هژمونی‌های رسانه‌ای)، به انسان شجاعتی توحیدی می‌بخشد و در این نگاه، شرک تنها پرستش بت‌های سنگی نیست، بلکه مرعوب شدن در برابر هیمنه‌ی استکبار نیز نوعی شرک خفی محسوب می‌شود که با حقیقت توحید و مقام خلیفه‌اللهی انسان در تضاد و تناقض آشکار است.

بنابراین، توحید یک گزاره‌ی صرفاً خداشناسانه نیست، بلکه یک منشور انسان‌شناسانه است؛ منشوری که خطوط اصلی مسئولیت انسان و مقاومت او در مقابل ظلم طواغیت را رقم می‌زند و به فرموده امام شهید ره توحید، متضمّن کلّیّات و اصول و خطوط اصلی این مبارزه است (۱۳۹۷/۰۱/۲۵)

عبودیت انحصاری: بازتعریف هویت انسان در پرتو توحید

نخستین و بنیادی‌ترین دلالت انسان‌شناختی توحید، تعریف «هویت» انسان است. از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، در نظام توحیدی، تنها یک مرکز ثقل، یک قدرت اصیل و یک مالک حقیقی وجود دارد و آن خداوند است. تمام کائنات، از جمله انسان، در نسبت با آن حقیقت مطلق، فقیر، نیازمند و «عبد» هستند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲). این «عبودیت»، نه برچسبی برای تحقیر، بلکه جوهرِ هویت و تنها نسبت اصیل انسان با هستی است.

این تعریف، انسان‌شناسی توحیدی را در تقابلی بنیادین با انسان‌شناسی‌های مادی و سکولار قرار می‌دهد. در نگاه مادی، انسان موجودی تک‌ساحتی، محصول تصادف، و اسیر قوانین جبری طبیعت و قدرت‌های اجتماعی است. اما در نگاه توحیدی، انسان به دلیل اتصال به منبع لایزال الهی، حامل «اقتدارات بی‌نهایتی» است که در نهاد او به ودیعه گذاشته شده است (خامنه‌ای، بیانات). دقیقاً از دل همین تعریف هستی‌شناختی است که بذر مقاومت جوانه می‌زند: انسانی که خود را تنها و تنها «عبدالله» می‌شناسد، هرگز در برابر دیگر بندگان خدا یا طواغیت و مالکان دروغین، سر تسلیم فرود نمی‌آورد. پذیرش عبودیت خدا، عین طرد سایر عبودیت‌هاست. در جهان‌بینی توحیدی، عبودیت انحصاری به معنای رهایی از یوغ بندگیِ نفس اماره از یک سو، و بندگی نظامات سلطه‌گرِ بیرونی از سوی دیگر است. انسان معاصر که در چنبره‌ی مصرف‌گرایی، لذت‌جویی و الیناسیون (ازخودبیگانگی) نظام سرمایه‌داری گرفتار شده، هویت اصیل خود را گم کرده است. بازگشت به این عبودیت

انحصاری، در واقع نوعی بازگشت به «خویشتنِ اصیل» است؛ خویشتنی که جز در برابر کمال مطلق سر خم نمی‌کند و همین امر، او را به سدی نفوذناپذیر در برابر استثمار و استعمار بدل می‌سازد.و از همین‌رو، اقرار به «لا اله الا الله» پیش از آنکه یک گزاره‌ی اثباتی باشد، یک «نفیِ رهایی‌بخش» و اعلام استقلال انسان از همه‌ی طاغوت‌هاست.

کرامت ذاتی: پیوند توحید با منزلت خدادادی انسان

دومین پیامد انسان‌شناختی توحید، تثبیت «کرامت ذاتی» برای انسان است. هنگامی که انسان تنها در برابر کمال مطلق خضوع می‌کند، از هرگونه ذلت‌پذیری در برابر قدرت‌های متکثر، محدود و فناپذیر زمینی رها می‌شود. این خضوع انحصاری در برابر خدا، به‌طور متناقض‌نمایی، سرچشمه‌ی سربلندی انسان در برابر دیگران می‌گردد؛ زیرا کسی که پیشانی بر آستان مطلق می‌ساید، دیگر آن را در برابر هیچ قدرت نسبی و گذرایی فرو نمی‌آورد. کرامت انسانِ موحد، امری اعطایی، قراردادی یا وابسته به موقعیت اجتماعی نیست؛ بلکه حقیقتی است که از نسبت مستقیم و انحصاری او با خداوند یگانه نشئت می‌گیرد. این کرامت، در ذات او سرشته شده و ازاین‌رو، غیرقابل سلب است؛ نه ثروت آن را می‌افزاید و نه فقر آن را می‌کاهد، و نه قدرت‌های بیرونی توان مصادره‌ی آن را دارند.

از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، فلسفه‌ی وجودی استکبار جهانی، دقیقاً حمله به همین کرامت ذاتی است. نظام سلطه می‌کوشد با تحقیر ملت‌ها، القای خودکم‌بینی و غافل کردن انسان از هویت الهی‌اش، او را به موجودی وابسته، مصرف‌زده و سلطه‌پذیر تقلیل دهد (خامنه‌ای، بیانات). سازوکار این تحقیر، غالباً نه از راه سرکوب عریان، بلکه از طریق مهندسی فرهنگی و بازتعریف نیازها و آرزوهای انسان صورت می‌گیرد، تا آدمی خود با اختیار خویش تن به وابستگی دهد. بنابراین، نبرد میان جبهه‌ی توحید و جبهه‌ی طاغوت، در عمیق‌ترین لایه‌ی خود، نزاع بر سر «تعریف انسان» است: آیا انسان موجودی شریف، آزاد و خلیفه‌الله است یا موجودی حقیر، مقهور و قابل کنترل؟ مقاومت در این چارچوب، به دفاعی مقدس از «منزلت توحیدی» انسان بدل می‌شود؛ دفاعی که در آن، پاسداری از کرامت خویش، خود عبادتی الهی و شعبه‌ای از توحید عملی به‌شمار می‌آید.

آزادی حقیقی: بُعد سلبی و ایجابی توحید در رهایی‌بخشی انسان

سومین و محوری‌ترین دلالت انسان‌شناختی توحید، تعریف مفهوم «آزادی» است. توحید یک شمشیر دولبه است: در یک سو، «اثبات» عبودیت در برابر خدا (بُعد ایجابی) و در سوی دیگر، «نفی» هرگونه عبودیت، اطاعت و تسلیم در برابر غیرخدا (بُعد سلبی). این بُعد سلبی، شالوده‌ی آزادی واقعی انسان را تشکیل می‌دهد. ساختار زبانی کلمه‌ی توحید، یعنی «لا اله الا الله»، خود آینه‌ی همین ساختار دولبه است: نخست با «لا» همه‌ی معبودهای دروغین را ویران می‌کند و سپس با «الا الله» بنای بندگی راستین را برمی‌افرازد؛ ازاین‌رو، آزادیِ توحیدی نه در خلأ، بلکه در پیوند با یک تعلق برتر معنا می‌یابد.

بر همین اساس است که در تبیین رهبر شهید انقلاب اسلامی، «توحید یعنی رهایی انسان از عبودیت و اطاعت و تسلیم در برابر هر چیز و هرکس به جز خدا؛ یعنی گسستن بندهای سلطه‌ی نظام‌های بشری؛ یعنی شکستن طلسم ترس از قدرت‌های شیطانی و مادی؛ یعنی تکیه بر اقتدارات بی‌نهایتی که خداوند در نهاد انسان قرار داده» (خامنه‌ای، بیانات). این تحلیل، آزادی را از یک مفهوم صرفاً سیاسی یا اجتماعی فراتر برده و به یک رهایی وجودی و روان‌شناختی پیوند می‌زند. تعبیر شکستن طلسم ترس در این عبارت، کلیدی‌ترین واژه است؛ زیرا سلطه‌ی طاغوت‌ها بیش از آنکه بر زور بیرونی استوار باشد، بر ترسِ درونی‌شده‌ی انسان‌ها بنا شده است، و ازاین‌رو رهایی راستین باید نخست در جان انسان و سپس در میدان اجتماع رخ دهد. انسان موحد، با شکستن طلسم ترس، به شجاعتی دست می‌یابد که شرط لازم برای هرگونه مقاومت معنادار است. این آزادی، یک آزادی منفی به معنای رهایی از سلطه‌ی طواغیت و یک آزادی مثبت به معنای «تکیه بر اقتدارات بی‌نهایتی که خداوند در نهاد انسان قرار داده» و شکوفاسازی استعدادهای خدادادی است. به همین دلیل، آزادیِ توحیدی هرگز به بی‌بندوباری و رهاشدگی نمی‌انجامد، بلکه انرژیِ آزادشده از بند ترس را در مسیر تعالی و مسئولیت هدایت می‌کند. انسانی که از غیرخدا نمی‌ترسد، تنها موجودی است که می‌تواند در برابر ظلم بایستد.

مقاومت به‌مثابه طبیعت ثانویه: تبلور انسان‌شناسی توحیدی در کنش اجتماعی

با جمع‌بندی دلالت‌های پیشین، به این نتیجه‌ی کلیدی می‌رسیم که مقاومت، نه یک تاکتیک سیاسی یا یک انتخاب مقطعی، بلکه اقتضای منطقی و طبیعت ثانویه‌ی انسانِ توحیدی است. مقصود از طبیعت ثانویه آن است که مقاومت در اثر تربیت و باور توحیدی چنان در ژرفای شخصیت انسان می‌نشیند که همچون یک واکنش خودجوش و غریزی عمل می‌کند، نه یک تصمیم محاسبه‌گرانه و بیرونی. انسانی که به خودآگاهی توحیدی دست یافته و هویت، کرامت و آزادی خود را در پیوند با خدای یگانه بازشناخته است، هر شکلی از سلطه‌پذیری را خیانت به هویت اصیل خویش می‌داند. این همان نقطه‌ای است که رهبر شهید انقلاب اسلامی با صراحت بر آن انگشت می‌نهند: ما اگر چنانچه به توحید اعتقاد داریم، نمی‌توانیم زیر بار زور برویم، نمی‌توانیم زیر بار ظلم برویم، نمی‌توانیم در مقابل ظالم نَایستیم؛ این طبیعت توحید است (خامنه‌ای، بیانات). دقت در ساختار زبانی این عبارت، حائز اهمیت انسان‌شناختی است: تکرار سه‌باره‌ی «نمی‌توانیم»، از سنخ گزاره‌های تکلیفی (نباید) نیست، بلکه از سنخ گزاره‌های وجودی و تکوینی است؛ یعنی سلطه‌پذیری برای انسان موحد، نه یک «حرامِ» بیرونی، بلکه یک «محالِ» درونی است. تعبیر ژرف «طبیعت توحید» نیز به همین پیوند ناگسستنی میان باور و کنش اشاره دارد: توحید، سرشت انسان را چنان بازسازی می‌کند که ظلم‌ستیزی به بخشی از طبیعت او بدل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که سکوت در برابر ستم برای انسان موحد، نه یک گزینه‌ی محتاطانه، بلکه نوعی ازخودبیگانگی و گسست از هویت اصیل خویش تلقی می‌گردد. بنابراین، مقاومت پیش از آنکه یک کنش بیرونی باشد، تجلی یک ساختار وجودی و باطنی است؛ رفتار مقاوم، تنها میوه‌ی درختی است که ریشه‌های آن در باور توحیدی تنیده شده است.

این بازسازیِ سرشت انسان، پدیده‌ای فردی و منحصر به یک دوران نیست، بلکه در مقیاس تاریخ نیز تکرار شده است. آیت‌الله خامنه‌ای ره با استناد به تاریخ انبیا و آیه‌ی شریفه‌ی «وَ كَذٰلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ» (انعام: ۱۱۲)، تقابل میان پیامبران (پرچم‌داران توحید) و شیاطین انس و جن (صاحبان زر و زور) را یک سنت لایتغیر الهی معرفی می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات). این تقابل تاریخی از منظر انسان‌شناختی بدان معناست که هر جا انسان توحیدی شکل گرفته، مقاومت نیز به‌ضرورت پدیدار شده است؛ زیرا مقاومت نه محصول شرایط بیرونی، بلکه برون‌دادِ طبیعیِ یک تیپ انسانی خاص است. ازاین‌رو، مقاومت پدیده‌ای مقطعی یا مربوط به دورانی خاص نیست، بلکه قانونی ثابت در سراسر تاریخ نبردِ حق و باطل است و انسان تربیت‌شده در مکتب توحید، به‌طور طبیعی در این میدان موضعی فعال و مقاوم خواهد داشت.

در یک جمع‌بندی نهایی، توحید به‌عنوان عمیق‌ترین زیربنای انسان‌شناختی مقاومت عمل می‌کند، زیرا انسانی را صورت‌بندی می‌کند که در ساحت «هویت»، خود را تنها عبد و مملوک خداوند می‌شناسد و از هرگونه تعلق بندگی نسبت به دیگران بری است. چنین انسانی در بُعد «ارزش»، کرامت خویش را ذاتی و الهی می‌بیند و آن را وابسته به تأیید قدرت‌های زمینی نمی‌داند. از منظر «آزادی»، او از زنجیره‌ی ترس و عبودیت غیرخدا رها گشته و با اتصال به منبع لایزال قدرت الهی، به شجاعتی درونی دست یافته است. این چهار ساحتِ هویت، ارزش، آزادی و کنش، حلقه‌های یک زنجیره‌ی واحدند که هر یک از دل دیگری می‌روید و در مجموع، شخصیت یکپارچه‌ی انسان مقاوم توحیدی را می‌سازند. بر همین اساس، در ساحت «کنش»، مقاومت در برابر ظلم و استکبار نه یک وظیفه‌ی تحمیلی یا تاکتیک سیاسی، بلکه تبلور طبیعی و گریزناپذیر هویت توحیدی اوست. به همین دلیل است که در تبیین آیت‌الله خامنه‌ای ره، کلمه‌ی توحید، ذخیره‌ی بی‌پایان حرکت جهادی است (خامنه‌ای، بیانات)؛ تعبیر ذخیره‌ی بی‌پایان در این عبارت، مؤید همان مدعای محوری این مقاله است: سرچشمه‌ی مقاومت نه در عوامل بیرونی و متغیر، بلکه در اعماق هویت بازتعریف‌شده‌ی انسان موحد نهفته است و از همین‌رو، پایان‌ناپذیر و تمام‌نشدنی است.

فطرت الهی: محرک درونی و وجودیِ گرایش به حق و عدالت

دومین رکن بنیادین در مفصل‌بندی انسان‌شناسی مقاومت، مساله «فطرت» است. فطرت به مثابه ساختار وجودی و گرایش ذاتی، ودیعه‌ای الهی است که فارغ از تمایزات نژادی، جغرافیایی و مذهبی، در سرشت تمامی آحاد بشر نهادینه شده است. از این منظر، خواسته‌های اصیل بشریت همچون امنیت، آرامش، عدالت‌خواهی، اخلاق‌مداری و ارتباط مستحکم با مبدأ آفرینش، همگی ریشه در این گرایش تکوینی دارند (خامنه‌ای، بی‌تا). در این چارچوب فکری، رسالت بنیادین پیامبران الهی نیز بیدارگریِ همین سرشت پنهان است؛ چنان‌که امیرالمؤمنین (ع) در تبیین فلسفه بعثت، آن را بازگشت انسان به فطرت انسانی و کرامت ذاتی، یادآوری نعمت‌های فراموش‌شده و برانگیختن خِردهای نهفته معرفی می‌فرمایند (خامنه‌ای، بی‌تا). بر همین اساس است که انقلاب اسلامی ایران نیز جریانی برخاسته از فطرت و نهاد اصیل انسانیت دانسته می‌شود که همواره در پی تحقق ارزش‌ها و آرمان‌های والا بسط یافته است (ذوعلم، ۱۴۰۱).

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، چنانچه هژمونی تبلیغاتی، غبار غفلت و رهزن‌های نفسانی مرتفع گردند، هر انسان سلیم‌النفسی به اقتضای سرشت خویش در برابر ظلم و بی‌عدالتی به پا می‌خیزد. از این‌رو، «مقاومت» در ساحت عمل اجتماعی و سیاسی، تجلی عینی و پژواک بیداری فطرت به شمار می‌آید. ایشان در تبیین این حقیقت تأکید دارند که پیام انبیا، بیدار کردن مایه‌ی گران‌بهای جوهر الهی در انسان‌هاست که با بیداری آن، مسیر حق از باطل بدون نیاز به استدلال‌های پیچیده روشن می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۷۸).

تقابل بنیادین جبهه مقاومت و نظام جهانی سلطه نیز دقیقاً در همین نقطه (بیدارگری فطری) شکل می‌گیرد. نظام سلطه در ذات خود، ساختاری ضدانسانی و در تضاد با فطرت بشر است و ماهیت آن با رجوع انسان‌ها به فطرت انسانی عیان می‌گردد (مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶). دولت‌های استکباری برای حفظ مناسبات ظالمانه خود، از هرگونه حرکت بیدارگرانه که مبتنی بر احیای بانگ فطری در جوامع پیرامونی و حتی در میان جوانان غربی باشد، هراس دارند. در واقع، انبوه تبلیغات اسلام‌هراسانه و اسلام‌ستیزانه در جهان معاصر، واکنشی انفعالی به همین بیداری فطری و خیزش رهایی‌بخش جوامع است (مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶). در این بستر تقابلی، فطرت الهی تنها یک محرک احساسی نیست، بلکه به مثابه یک «سپر معرفت‌شناختی» قدرتمند در برابر جنگ شناختی و رسانه‌ای نظام سلطه عمل می‌کند. دستگاه‌های تبلیغاتی استکبار با ترویج ارزش‌های مادی‌گرایانه و تحریف نظام‌مند واقعیت‌ها، در تلاش‌اند تا جوامع بشری را دچار نوعی از خودبیگانگی و غفلت ساختاری کنند؛ با این وجود، بیداری فطری به انسانهای مقاوم این توانایی را می‌بخشد که از سطح فریبنده القائات رسانه‌ای عبور کرده و حقیقت سلطه‌گرانه امپریالیسم را در پس شعارهای بزک‌کرده آنان ادراک نمایند. این بصیرت مبتنی بر فطرت، شبکه‌ای از همبستگی فراملی را میان مستضعفان جهان شکل می‌دهد که نقشه‌های پیچیده استعمار فرانو را در عرصه جنگ نرم با شکست مواجه می‌سازد. در این هندسه تحلیلی، ملت‌های تحت ستم برای رهایی از وابستگی، تبعیض و فقر، راهی جز مبارزه با نظام سلطه ندارند و در ظلمات این سلطه استکباری، اسلام ناب یگانه ملجئی است که با اتکا به ظرفیت‌های فطری، الگوی یک نظم جهانیِ بدیل و رهایی‌بخش را ارائه می‌دهد (مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶ الف).

در نتیجه، در الهیات سیاسی مقاومت، کنش‌هایی نظیر حمایت از آرمان فلسطین، یاری مظلومان در یمن یا تقابل با سیاست های استعماری، صرفاً برآمده از یک استراتژی منفعت طلبانه نیست؛ بلکه در وهله نخست، یک «پاسخ» وجودی به ندای بیدارِ فطرت انسانی است. انسان برخوردار از فطرت بیدار، از لحاظ تکوینی نمی‌تواند در برابر تضییع نظام‌مند حقوق انسان‌ها، اشغالگری و نسل‌کشی بی‌تفاوت بماند. از این منظر، سکوت در برابر ظلم، نشانگر عقلانیت یا بی‌طرفی سیاسی نیست، بلکه دالّ بر «مسخ‌شدگی هویتی» و انحراف از سرشت اصیل انسانی است. در نهایت، فطرت به مثابه قطب‌نمای درونی، جهت‌گیری کلان سوژه‌های انسانی را به سوی حق و عدل تنظیم می‌کند و مقاومت، عاملیتِ فعالانه در امتداد این مسیر است.

اختیار و مسئولیت‌پذیری: انسان به‌مثابه کنشگر تاریخ‌ساز

یکی از پیچیده‌ترین سازوکارهای شناختی و گفتمانی نظام سلطه برای تضعیف جبهه مقاومت، القای انگاره جبر تاریخی و ترویج گزاره‌ی شکست‌ناپذیری هژمونی موجود است. در این چارچوب معرفتی، نظریاتی نظیر پایان تاریخ فرانسیس فوکویاما (نجفی، ۱۳۹۱) یا تحلیل‌هایی که هژمونی لیبرال‌دموکراسی را به عنوان سرنوشت محتوم و نقطه بی‌بازگشت جهان معرفی می‌کنند (دبیرسیاقی، ۱۳۹۳)، جملگی کارکردی ایدئولوژیک دارند. هدف غایی این تولیدات تئوریک، تثبیت این باور در ناخودآگاه ملت‌هاست که هرگونه مقاومت و ایستادگی در برابر نظم بین‌المللیِ مستقر، امری عبث، پرهزینه و پیشاپیش محکوم به شکست است.

در نقطه مقابلِ این جبرگرایی ساختاری، انسان‌شناسی مقاومت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای قرار دارد. در این چشم‌انداز، انسان موجودی «مختار»، «صاحب اراده» و «مسئول» صورت‌بندی می‌شود که نه تنها اسیر و شخص منفعلِ در برابر جبرِ تاریخ نیست، بلکه خود به مثابه معمار و سازنده تاریخ ایفای نقش می‌کند. ایشان با ابتناء بر مبانی قرآنی و استناد مکرر به سنت الهیِ مندرج در آیه شریفه «إِنَّ اللّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَومٍ حَتّی یُغَیِّروا ما بِأَنفُسِهِم» (رعد: ۱۱)، بر نقش محوری اراده و کنشگری فعالانه انسانی در تحولات کلان اجتماعی تأکید می‌ورزند. از منظر ایشان، هندسه قدرت و سرنوشت جوامع، تابعی از اراده جمعی انسان‌هاست: هیچ جبری در تاریخ وجود ندارد؛ هیچ قدرتی نمی‌تواند یک ملّت را مجبور به پذیرش یک سرنوشتی بکند... اگر ملّتی اراده کرد، اگر ملّتی ایستاد، اگر ملّتی عزم خود را به کار بست، بر تمام قدرت‌های مادّی غلبه پیدا می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۹).

علاوه بر این، در این منظومه فکری، عاملیت انسانی در تقابل با اراده و مشیت الهی تعریف نمی‌شود، بلکه دقیقاً به عنوان شرطِ فعال‌سازِ سنت‌های نصرت الهی عمل می‌کند. بر این اساس، مقاومت نه یک واکنش صرفاً احساسی، بلکه یک انتخاب عقلانی–الهی است که بن‌بست‌های ناشی از جبرگرایی مادی را در هم می‌شکند. از منظر جامعه‌شناختی، پذیرش این سطح از اختیار مسئولانه، به بازتولید مداوم امید اجتماعی و استقامت ساختاری در جوامع تحت ستم می‌انجامد. در حالی که نظام سلطه همواره می‌کوشد با ابزار جنگ شناختی، هزینه مقاومت را نامعقول جلوه داده و اراده جمعی را فلج کند، انسان‌شناسی مبتنی بر اختیار نشان می‌دهد که تحقق تغییرات بزرگ مشروط به میدان‌داری انسان‌هاست. این درک عمیق از عاملیت، کنشگر مقاومت را از انفعال ناشی از محاسبات صرفاً مادی رها ساخته، به او معنای تاریخی می‌بخشد و وی را از قربانی شرایط تحمیلی، به «عامل تغییر» و بسترساز تمدن نوین اسلامی مبدل می‌سازد.

عقلانیت متعالی

یکی از رایج‌ترین برچسب‌هایی که از سوی مخالفان و منتقدان به گفتمان مقاومت زده می‌شود، اتهام احساسی بودن، هیجان‌زدگی و فقدان عقلانیت است. این دیدگاه که اغلب برآمده از پارادایم عقلانیت ابزاری) مدرن است، هرگونه اقدامی را که با محاسبه سود و زیان مادی کوتاه‌مدت سازگار نباشد، غیرعقلانی می‌خواند (هیلز، مارتین و موریس، ۱۳۹۵). بر اساس این منطق، درگیر شدن یک کشور در حال توسعه با یک ابرقدرت جهانی، امری خلاف عقلانیت و تدبیر است.

آیت‌الله خامنه‌ای با تکیه بر مبانی انسان‌شناسی اسلامی، این دوگانه کاذب میان مقاومت و عقلانیت را به چالش می‌کشند و مقاومت را عین عقلانیت معرفی می‌کنند. اما این عقلانیت، از جنس عقلانیت ابزاری نیست، بلکه یک عقلانیت متعالی یا عقلانیت وحیانی است. در انسان‌شناسی دینی، عقل صرفاً یک ابزار محاسبه‌گر سود و زیان مادی نیست؛ بلکه حجت باطنی خداوند و راهنمای انسان به سوی کمال و سعادت ابدی است: «اَلعَقلُ ما عُبِدَ بِهِ الرَّحمنُ وَ اکتُسِبَ بِهِ الجِنان» (کلینی، ۱۴۰۷).

ایشان با تفکیک میان هزینه مقاومت و هزینه تسلیم، ثابت می‌کنند که انتخاب مقاومت، یک انتخاب کاملاً عقلانی است:

اینکه ما می‌گوییم مقاومت، بعضی‌ها تعبیر می‌کنند به «تندروی»؛ نه، این تندروی نیست، این حرکت عقلانی است. مقاومت یک امر عقلانی است، منطبق با عقل است، منطبق با فطرت انسانی است... تسلیم شدن هزینه دارد، مقاومت هم هزینه دارد؛ امّا هزینه‌ی تسلیم شدن به‌مراتب بیشتر از هزینه‌ی مقاومت است و فایده‌ای که در مقاومت هست، اصلاً در تسلیم شدن وجود ندارد. (خامنه‌ای، ۱۴/۰۳/۱۳۹۸)

در همین راستا، رهبر انقلاب اسلامی با نقد صریح خوانش‌های تقلیل‌گرایانه و منفعلانه از مفهوم عقل، بر تحریف شناختی این واژه توسط مرعوبان هژمونی غرب انگشت می‌گذارند و می‌فرمایند: بعضی‌ها اسم عقلانیت را می‌آورند امّا منظورشان از عقلانیّت، ترس است؛ انفعال است؛ فرار از مقابل دشمن است؛ در حالی که عقلانیّت این نیست... ترسوها حق ندارند اسم عقلانیت را بیاورند (خامنه‌ای، ۲۱/۰۷/۱۳۹۹).

تحلیل این کلام صریح نشان می‌دهد که در منظومه فکری ایشان، انفعال و عقب‌نشینی در برابر نظام سلطه نه تنها نشانه خردورزی نیست، بلکه نقضِ غرضِ عقل است؛ چرا که عقل سلیم حکم می‌کند دفع ضرر قطعی دشمن، نیازمند ایستادگی است. کالبدشکافی قاعده هزینه–فایده در کلام ایشان (بیشتر بودن هزینه تسلیم نسبت به مقاومت)، بازتولی همان منطق اصیل انسان‌شناختی است. از منظر عقلانیت متعالی، هزینه‌ها صرفاً در ابعاد اقتصادی و نظامی خلاصه نمی‌شوند. هزینه‌هایی مانند اضمحلال هویت فرهنگی، سلب استقلال سیاسی، تحقیر ملی، غارت منابع و از دست دادن آینده نیز باید در محاسبات وارد شوند. انسان عاقل (در تعریف اسلامی)، هرگز برای کسب منافع اندک مادی یا رهایی از فشارهای کوتاه‌مدت، حاضر به پذیرش ذلت و مصادره شدن اراده‌اش به عنوان یک شخص عاقل نمی‌شود. بنابراین، مقاومت نه یک انتخاب احساسی، بلکه یک محاسبه دقیق و استراتژیک برای حفظ منافع بلندمدت، کرامت و سرمایه‌های بنیادین یک ملت است.

بازتاب مبانی انسان‌شناختی در ساختار روانی–معنوی انسان مقاوم

بررسی مبانی انسان‌شناختی مقاومت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که ساختار روانی و معنوی انسان مقاوم، مستقیماً از تعریف ویژه و چندبُعدی اسلام از «انسان» نشأت می‌گیرد. در این مدل انسان‌شناختی، آدمی هویتی تقلیل‌یافته به نیازهای بیولوژیک و مادی نیست، بلکه موجودی «دوبُعدی» است که غایتی فراتر از زیست این‌جهانی دارد. بر پایه همین شالوده‌ی انسان‌شناسانه است که واکنش او به بحران‌ها و فشارهای دنیوی، با انسان سکولار تفاوت بنیادین پیدا می‌کند. انسان منقطع از مبدأ هستی، در مواجهه با تلاطم‌های فرسایشی مقاومت، به‌دلیل اتکا به ابزارهای محدود مادی به‌سرعت دچار فروپاشی روانی می‌شود؛ اما انسان متصل به قدرت لایزال الهی به دلیل درک متفاوتی که از جایگاه هستی‌شناختی خود دارد، به سطحی عالی از امنیت هستی‌شناختی دست می‌یابد. این استحکامِ برآمده از مبانی انسان‌شناختی، بر دو مؤلفه کلیدی استوار است:

کنشگری انسان در بستر سنت‌های الهی؛ زایشگر تاب‌آوری و امید

در انسان‌شناسی الهیات مقاومت، انسان یک پرتاب‌شدهٔ رها در خلأ یا اسیر جبر ساختارهای مادی قدرت نیست، بلکه کنشگری آگاه است که اراده‌ی او در تعامل با سنت‌های قطعی و تخلف‌ناپذیر الهی معنا می‌یابد. از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، نظام آفرینش به گونه‌ای طراحی شده که اگر «انسان» اراده کند در مسیر حق (مقاومت) گام بردارد، ماشین قوانین کیهانی به یاری او می‌آید. این رویکرد انسان شناختی به نص صریح قرآن کریم (إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدامَكُمْ) (محمد/ ۷) متکی است. در این منظومه فکری، امید اجتماعی صرفاً یک هیجان و احساس روانی زودگذر نیست، بلکه یک دستاورد معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی است. ایشان در تبیین این واقعیتِ وجودی می‌فرمایند:

اینکه ما می گوییم خدا با ما است، این یک تعارف نیست، این شعار نیست، این یک واقعیّت است؛ معنای «اِن تَنصُرُوا اللهَ یَنصُرکُم» این است. اگر چنانچه شما در راه خدا حرکت کردید، خدا شما را نصرت میکند. (خامنه‌ای، ۲۶/۰۶/۱۳۹۲).

با توجه بر این مبنای انسان‌شناختی، استراتژی تولید «یأس» در جنگ شناختی دشمن خنثی می‌شود زیرا هنگامی که انسان درک کند برآیند نهایی تاریخ (غایت‌شناسی الهی) ناگزیر حامی شخص حق‌طلب است، «تاب‌آوری» او در برابر دشمنان ارتقا می‌یابد و مقاومت را قطعه‌ای معنادار از پازل تکامل انسانی خود می‌بیند.

انسان‌شناسی مرگ و حیات: فرهنگ شهادت‌طلبی و خنثی‌سازی سلطه

تفاوت‌های انسان‌شناختی، خود را در تعریف «حیات» و «مرگ» به شفاف‌ترین شکل نشان می‌دهند. در پارادایم انسان‌شناسی مادی‌گرا، عالی‌ترین غایت انسان، استمرار حیات زیستی و دنیوی است و مرگ به مثابه نابودی مطلق و پایان تلقی می‌شود. بر همین اساس، «تهدید به مرگ» برنده‌ترین سلاح نظام سلطه برای مرعوب و منقاد ساختنِ ملت‌هاست اما انسان‌شناسی مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، با بازتعریف ساحت وجودی انسان، این معادله‌ی قدرت را معکوس می‌کند.

در این رویکرد، ساحت اصیل انسان، روح جاودانه اوست و مرگ فیزیکی، نه یک پایان، بلکه آستانه‌ی تکامل و ورود انسان به «حیات طیبه» است. بر مبنای این تلقی انسان‌شناسانه، فدا کردن جسم فانی برای صیانت از ارزش‌های متعالی (نظیر عدالت و حریت)، خروجی یک عقلانیت متعالی و یک کنش آگاهانه و سودآور ارزیابی می‌شود. آیت‌الله خامنه‌ای با استفاده از ادبیاتی دقیق، این تغییر زاویه دید انسان‌شناسانه به مرگ را «مرگ تاجرانه» توصیف می‌کنند:

شهادت، مرگ تاجرانه است؛ مرگ زیرکانه است. این روغن ریخته را نذر امامزاده کردن نیست؛ این جان از بین رفتنی و ضایع‌شدنی را دادن و در مقابل آن، کالای ابدی و تمام‌نشدنی و غیرقابل توصیف را گرفتن است. (خامنه‌ای، ۲۱/۰۹/۱۳۹۷).

با درونی شدن این مبنای انسان‌شناختی، کارکرد «ترس» در انسان مقاوم فلج می‌شود. انتخاب شهادت از این منظر، دقیقاً محاسبه‌ی سود و زیان انسانی است که افق وجودی خود را فراتر از زیست مادی می‌بیند. همین پایه‌ی انسان‌شناختی است که پدیده شگفت‌انگیز و بازدارنده‌ی «ایثار» را در جبهه مقاومت تئوریزه، عقلانی و بازتولید می‌کند.

نتیجه‌گیری

تحلیل مبانی انسان‌شناختی مقاومت در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای(رحمه الله) نشان می‌دهد که این مفهوم در اندیشه ایشان، تقلیل‌پذیر به یک راهبرد مقطعی سیاسی یا واکنش منفعلانه نظامی نیست؛ بلکه ترجمان عملی و تبلور عینی یک انسان‌شناسی جامع و متعالی است. دستاوردهای این پژوهش حاکی از آن است که مقاومت، شالوده‌های انسان شناختی خود را بر اصولی چون توحید و نفی عبودیت غیر (به عنوان بستر کرامت ذاتی)، فطرت کمال‌جو و عدالت‌خواه (به‌عنوان سپر شناختی)، اختیار و مسئولیت‌پذیری تاریخی (در تقابل با جبرگرایی)، عقلانیت متعالی و ساختار روانی مبتنی بر امید و توکل بنا نهاده است.

در این نگاه، برخلاف انسان‌شناسی مادی و غربی که با تقلیل انسان به موجودی صرفاً منفعت‌طلب، او را در دوگانه استکبار (تسلط بر دیگران) یا انفعال (تسلیم در برابر قدرت برتر) گرفتار می‌سازد، انسان مقاوم تراز اسلام متولد می‌شود. این نوع انسان، موجودی است که به‌طور فطری به سوی حق گرایش دارد، با اراده آزاد خود مسیر تاریخ را تغییر می‌دهد، انتخاب‌هایش را فراتر از عقلانیت ابزاری و بر پایه پیوند منافع دنیوی و اخروی تنظیم می‌کند و در مواجهه با بحران‌ها، به مدد اتصال به شبکه نصرت الهی، از بالاترین سطح تاب‌آوری برخوردار است.

مبتنی بر این هندسه نظری، مهم‌ترین دلالت کاربردی پژوهش حاضر برای نهادهای سیاست‌گذار فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای آن است که تربیت نسل مقاوم و تثبیت فرهنگ مقاومت در جامعه، صرفاً با رویکردهای تبلیغی و شعاری محقق نخواهد شد؛ بلکه نیازمند سیاست‌گذاری انسان‌شناختی است. این بدان معناست که نظام آموزشی و فرهنگی باید به جای هیجانات مقطعی، بر بیدارسازی فطرت، به‌رسمیت شناختن اختیار و عاملیت جوانان، و ارتقای قدرت محاسبه‌گری بر اساس عقلانیت متعالی متمرکز شود.

در نهایت، مقاومت نه یک انتخاب از سر ناچاری، بلکه بستری برای شکوفایی عالی‌ترین استعدادهای انسانی و عرصه تجلیانسان‌بودگی در مسیر الی‌الله است. این نگرش، مقاومت را از یک ضرورت تحمیلی، به یک فضیلت وجودی و تکلیف الهی ارتقا می‌دهد که یگانه ضامن حفظ هویت، عزت و سعادت دنیوی و اخروی فرد و جامعه در برابر نظام سلطه است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسنده در این مقاله به شکل زیر است:

نویسنده به تنهایی مسئول مفهوم‌پردازی، نگارش و بازبینی مقاله است.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسنده، این مقاله تعارض منافعی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسنده این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

قرآن کریم.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۸، ۹ مهر). بیانات در خطبه‌های نمازجمعه تهران.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۹، ۱۹ دی). بیانات در دیدار مردم قم.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: مؤسسه ایمان جهادی.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲، ۲۶ شهریور). بیانات در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی .

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۷، ۲۱ آذر). بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا و ایثارگران .

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۸، ۱۴ خرداد). بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) .

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۹، ۲۱ مهر). بیانات در ارتباط تصویری با مراسم مشترک دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه‌های افسری نیروهای مسلح .

خامنه‌ای، سید علی. (بی‌تا). بیانات (جلد ۳۳). [بی‌جا]: [بی‌نا].

خامنه‌ای، سید علی. (بی‌تا). بیانات (جلد ۳۶). [بی‌جا]: [بی‌نا].

خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۲). انسان شناسی اسلامی. قم: دفتر نشر معارف.

خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۰). آداب الصلاة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی.

خمینی، سید روح‌الله. (بی‌تا). شرح چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۹۳). واقعیت‌های جهان امروزی (پیشرفت یا عقب‌رفتگی)،قزوین: [بی‌نا].

ذوعلم، علی. (۱۴۰۱). برخی مفاهیم اساسی در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

زبیدی، سید محمدمرتضی. (۱۴۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دار الفکر.

صلح‌میرزایی، سعید. (گردآورنده). (۱۳۹۸). اندیشه مقاومت از منظر حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ ق). الرسائل العشر. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ ق). العین .قم: مؤسسه دارالهجرة.

قمی، قاضی سعید. (۱۴۱۵ ق). شرح توحید الصدوق. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

قطب، سید. (۱۹۷۹). معالم فی الطریق. بیروت: دار الشروق.

کاشانی، عبدالرزاق. (۱۳۸۰). مجموعه رسائل و مصنفات. تهران: نشر میراث مکتوب.

کاشف‌الغطاء، جعفر بن خضر. (۱۴۲۵ ق). العقائد الجعفریة. قم: مؤسسه انصاریان.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی. (۱۳۹۶). روزنه‌ای به آگاهی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

نجفی، موسی. (۱۳۹۱). تفکر و تمدن: تأملی در تمدن نوین اسلامی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

هیلز، پ.، مارتین، د.، و موریس، پ. ام. (۱۳۹۵). دین، مدرنیته و پسامدرنیته (م. ح. مختاری و ر. موسوی‌نیا، مترجمان). قم: عروة الوثقی.

References

Dabirsiyaqi, M. (2014). Realities of todays world: Progress or regress?. Qazvin: [Publisher not identified]. [Persian]

Dhu-Ilm, A. (2022). Some fundamental concepts in the Statement of the Second Step of the Islamic Revolution. Tehran: Islamic Revolution Publications. [Persian]

Farahidi, Kh. b. A. (1989). Al-Ayn. Qom: Dar al-Hijrah Institute. [Arabic]

Hills, P., Martin, D., & Morris, P. M. (2016). Religion, modernity and postmodernity (M. H. Mukhtari & R. Musawi-niya, Trans.). Qom: Urwat al-Wuthqa. [Persian]

Kashani, A. (2001). Majmuah-i rasail wa musannafat. Tehran: Nashr-i Mirath-i Maktub. [Persian]

Kashif al-Ghita, J. b. Kh. (2004). Al-Aqaid al-Jafariyyah. Qom: Ansariyan Institute. [Arabic]

Khamenei, S. A. (n.d.). Statements (Vol. 33). [Place of publication not identified]: [Publisher not identified]. [Persian]

Khamenei, S. A. (n.d.). Statements (Vol. 36). [Place of publication not identified]: [Publisher not identified]. [Persian]

Khamenei, S. A. (1999, October 1). Statements during the Friday prayer sermons in Tehran [Speech]. [Persian]

Khamenei, S. A. (2011, January 9). Statements at a meeting with the people of Qom [Speech]. [Persian]

Khamenei, S. A. (2013). The general outline of Islamic thought in the Quran. Tehran: Jihadi Faith Institute. [Persian]

Khamenei, S. A. (2013, September 17). Statements at a meeting with commanders of the Islamic Revolutionary Guard Corps [Speech]. [Persian]

Khamenei, S. A. (2018, December 12). Statements at a meeting with the families of martyrs and veterans [Speech]. [Persian]

Khamenei, S. A. (2019, June 4). Statements at the ceremony marking the thirtieth anniversary of the passing of Imam Khomeini (may God have mercy upon him) [Speech]. [Persian]

Khamenei, S. A. (2020, October 12). Statements via video conference at the joint graduation ceremony of students of the military universities of the armed forces [Speech]. [Persian]

Khomeini, S. R. (n.d.). Sharhi chihil hadith. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini. [Persian]

Khomeini, S. R. (1991). Adab al-salah. Tehran: Institute for the Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini. [Persian]

Khusrawpanah, A. (2013). Islamic anthropology. Qom: Office of the Publication of Maarif. [Persian]

Kulayni, M. b. Y. (1986). Al-Kafi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [Arabic]

Najafi, M. (2012). Thought and civilization: Reflections on the new Islamic civilization. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [Persian]

Qummi, Q. S. (1994). Sharhi tawhid al-Saduq. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [Persian]

Qutb, S. (1979). Maalim fi al-tariq. Beirut: Dar al-Shuruq. [Arabic]

Research and Cultural Institute of the Islamic Revolution. (2017). Rawzanahi bih agahi. Tehran: Islamic Revolution Publications. [Persian]

Sulh-Mirzai, S. (Comp.). (2019). The thought of resistance from the perspective of Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei. Tehran: Islamic Revolution Publications. [Persian]

Tusi, M. b. H. (1993). Al-Rasail al-ashr. Qom: Islamic Publication Institute. [Arabic]

The Holy Quran.
Zabidi, S. M. M. (1993). Taj al-arus min jawahir al-qamus. Beirut: Dar al-Fikr. [Arabic]